

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 455-480

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 26. 10. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 05. 12. 2018

KURULUŞ, YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞÜ İLE ROMA'NIN MESOPOTAMIA'DAKİ SON VARLIK GÖSTERGESİ: DARA (ANASTASIOPOLIS- IUSTINIANA NOVA)*

THE ESTABLISHMENT, THE RISE AND THE COLLAPSE OF THE LAST PRESENCE SIGN OF ROME IN MESOPOTAMIA: DARA (ANASTASIOPOLIS- IUSTINIANA NOVA)

Murat TOSUN**

Özet

Dara tarihi kayıtlarda ilk kez Parth Kralı I. Arsakes'in kurduğu bir kent olarak aktarılmaktadır. Erken Roma Dönemi'nde küçük bir yerleşim olan kent, İmparator Anastasius Dönemi'nde Anastasiopolis adlı bir garnizon olarak kurulduktan sonra Roma için Mesopotamia'da Sasaniler'e karşı ilk savunma ve bu coğrafyadaki son varlık göstergesi olmuştur. 6. yüzyılın en büyük iki imparatorluğu arasında pek çok çekişmeye sahne olmuş kent, Romalılar tarafından kuruluşundan yaklaşık 70 yıl sonra Sasanilerin eline geçmiştir. Kent, kuruluşundan yükselişine kadar iki imparatorluğun güç göstergesinin temsili olmuştur. 6. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl

* Bu makale, "Dara (Anastasiopolis) Roma, Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem Seramikleri" adlı çalışması halen devam eden doktora tezinin tarihi ve coğrafyasını anlattığımız bölümünü içermektedir. 2018 yılı Dara (Anastasiopolis) kazılarında çalışmama imkân sağlayan ve seramik buluntularını doktora tezi olarak çalışmama hem izin hem de destek veren Mardin Müzesi Müdürü Nihat ERDOĞAN'a teşekkürü bir borç bilir, ayrıca hem İngilizce özet yazımda hem de bazı kaynakları çevirirken danıştığım Arkeolog (MA) Ahu CEZİKER'e de teşekkür ederim.

** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Programı, Doktora (PhD) öğrencisi. E-mail adresi: muratsn@windowslive.com

başlarında iki imparatorluk arasında el değiştiren kent, 7. yüzyıl ortalarında yeni bir güç olarak doğan Arapların güneyden yeni filizlenmiş bir dini yaymak ve yeni fetihler gerçekleştirmek arzusu sonucu düşmüştür. Dara eski önemini yitirse de Ortaçağ Dönemi boyunca kısmen stratejik konumunu koruyabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dara, Garnizon, Mesopotamia, Roma, Sasani.

Abstract

Dara mentioned first time in the historical records as a city established by the Arsakes I. The city was a small settlement in the Early Roman Period. After the establishment of a Anastasiopolis garrison during the Emperor Anastasius Period the city considered as the first defense line against the Sassanids in Mesopotamia and the last sign of its existence for the Rome. The city, which had witnessed many conflicts between the two greatest empire of the sixth century, was captured by the Sassanids about 70 years after the establishment by Romans. From its foundation to its ascension the city was a representation of the power indicator of the two empires. The city changed hands between the two empires at the end of the 6th century and early 7th century. The city fell as a result of the desire of the Arabs as a new power in the mid-7th century to spread a new religion from the south and to make new conquests. Even Dara had lost its importance, the city was still able to maintain his strategic position during the Middle Ages.

Keywords: Dara, Garrison, Mesopotamia, Rome, Sassanid.

1. GİRİŞ

Büyük İskender'in Persler ile mücadelesi sırasında Doğu medeniyetinin daha yakından tanınması, büyük ticaret yolları ve Doğu'nun zenginliklerinin fark edilmesi; Büyük İskender'in ardında parçalanmış, çoğunlukla da Doğululaşmış ardıllarına büyük bir miras olarak kalmıştı. Bu durumdan da etkilenmiş olan Roma, önce Anadolu ardından da Mesopotamia'da güç unsurları oluşturarak olabildiğince sınırlarını genişletip hem yeni toprak kazanımları ile vergi gelirlerini arttırmak hem de kendi dönemi içerisindeki diğer bir süper güç olan Parth ve ardılı Sasani İmparatorluklarını olabildiğince doğuda tutabilmek amaçlı faaliyetlerde bulunmuştur. Öyle ki Roma özellikle Mesopotamia'da her toprak kazanımında bu bölgede kalıcı olabilmek için yeni üsler ve garnizon noktaları yaparak hâkimiyet alanını genişletmek istemiştir. Özellikle 2. yüzyıl başlarından 4. yüzyıl ortalarına kadar Roma İmparatorluğu'nun Mesopotamia'daki ana üssü ve sınır garnizonu görevini üstlenen Nisibis (Nusaybin), Roma'nın en büyük düşmanı Sasaniler'in eline geçtikten sonra Roma, Mesopotamia'daki üstünlüğünü kaybetmeye başladı. Özellikle 4. yüzyıl başlarında yaşanan Hıristiyanlık dininin Roma tarafından önce serbest bırakılıp ardından da aynı yüzyılın sonlarına doğru resmi din olarak benimsemesi ile devlet yapısı yeni bir anlayışa bürünmüş ve doğu-batı olarak ayrılmıştır. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde batıyı tamamen kaybeden Roma, doğuda olabildiğince güçlü olmaya gayret göstermiş ve bu dönemde özellikle doğuda Sasani İmparatorluğu'na karşı üstünlüğü yeniden ele geçirmek amaçlı yeni üsler ve garnizonlar kurmaya çalışarak eski gücüne ulaşmayı hedeflemiştir. 6. yüzyılın

hemen başlarında da bu planları uygulamaya koyan Roma, İmparator I. Anastasius (491-518) öncüllüğünde Mesopotamia'da kalıcı olmak için Dara'yı (Anastasiopolis) Sasanilere karşı sınır garnizonu olarak kurmuştur.

Dara (Anastasiopolis), Mardin'in 30km güneydoğusunda, Nusaybin'in 18km kuzeybatısında ve Suriye'deki Amuda kentinin 7km kuzeyinde bulunmaktadır. Coğrafi olarak Mesopotamia Ovası'nın kuzeyindeki Tur Abdin Dağları'nın güney eteğinde ve Mesopotamia ovasına hâkim konumdur¹. Su kaynakları bakımından yakın zamana kadar oldukça zengin² olan Dara'nın (Anastasiopolis) yaklaşık 5km kuzeyinde günümüz Yardere (Kurdîs) Köyü'nden doğmakta olan Kordîs Deresi³, surlar ile çevrili olan kentin tam ortasından geçmekteydi⁴ (**Resim 1**). Coğrafi yönden ticaret ile bağlantılı olarak kültürel ilişkilerin merkezi denilebilecek bir konuma da sahip olan kent, tarihi İpek Yolu'nun çok yakınında konumlanmaktadır. Dara (Anastasiopolis), 6. yüzyılın başlarında daha merkezi bir konum oluşturan ve Sasanilerin elinde bulunan Nisibîs'e (Nusaybin) karşılık, hem askeri hem de ticari rekabet oluşturmaya ve bir garnizon kenti olarak Romalılar tarafından coğrafi üstünlüğü Sasaniler'den geri kazanmak amaçlı oluşturulmuş bir kenttir⁵. Bu coğrafi konuma sahip kent, Romalılar için önemli bir askeri bir garnizon olması yanı sıra, kuzeyde Karadeniz kıyılarından Kafkasya'ya, güneyde Basra Körfezi'nden Doğu Akdeniz kıyılarına uzanan ticaret yolları ile kültürler arası alışverişin bağlantı noktasında yer almasıyla da önemli bir yerleşim olma görevini üstlenmiştir⁶.

Bu makalede Dara'nın (Anastasiopolis) mevcut konumu, tarihsel süreç içerisindeki kuruluş, yükseliş, çöküş süreci ve ardından İslami Dönem'de yeniden toparlanma serüveni antik kaynaklar, modern kaynaklar, epigrafik belgeler, arkeolojik malzemeler ve biraz da Yukarı Mesopotamia Bölgesi'ndeki son yapılan araştırmalar ışığında değerlendirilerek bir sonuç ortaya çıkarılmıştır.

2. KENTİN KURULUŞ AŞAMASI

İmparator I. Anastasius zamanına (491-518) tarihlenen ve antik kaynaklarda Dara olarak bilinen kent, Yunanca bir terim olan Daras olarak geçmektedir⁷. Dara ismi ve kuruluşu hakkındaki en eski kaynak, MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Gnaeus Pompeius Trogus'un yazdıklarıdır. Gnaeus Pompeius Trogus'un kitabı ve içindekiler hakkındaki derlenmiş bilgiler, 3. yüzyılda yaşamış olan Marcus Iunianus Iustinus Frontinus adlı Romalı tarihçi tarafından "Epitome Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi" adlı kitap ile günümüze gelebilmiştir. Iustinus, Dara hakkında bize şu bilgileri aktarmaktadır:

"...Arsakes Parth devletini kurdu, askerler topladı, kaleler inşa etti ve kentlerini güçlendirdi. Zapaortenon Dağı'nda Dara diye adlandırılan bir şehir

¹ Can-Erdoğan 2014: 348.

² Dara'nın 5km kadar kuzeyinde yer alan Yardere Köyü'nde halen bir dere şeklinde akan su, yatağının değişmiş veya değiştirilmiş olmasından dolayı tamamen kurumuştur.

³ Dara'nın (Anastasiopolis) yaklaşık 5km kuzeyindeki Yardere (eski adı Kurdîs) Köyü'nden gelen derenin adı, Procopius'da Kordîs olarak geçer. Bkz. Procopius, De Aedificiis: II.2.1-7.

⁴ Ahunbay 1991: 391-392

⁵ Ahunbay 1991: 391.

⁶ Özellikle doğudan gelen tüm malların gümrük görevini üstlenen Sasaniler'in elindeki Nisibîs (Nusaybin), Romalılar'ı her ne kadar askeri anlamda zayıflattığı düşünülse de daha çok ticari anlamda zayıflattığı oldukça açıktır. Romalılar'ın bu durum karşısında Dara'yı (Anastasiopolis) inşa ederek askeri anlamda büyük bir tedbir alması yanı sıra batıdan gelen malların gümrük görevini üstlenmesi amaçlı yapmış olduğu da anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ersoy 2015: 33-42.

⁷ Marcellinus Comes, Chronicle: 518. 11. 3; Croke 1984, 84-85.

kurdu ki, hiçbir yer bu yerden daha güvenli veya daha hoş olamazdı. Çünkü savunulmasına ihtiyaç duyulmayan, pozisyonu güçlü dik kayalar ile kuşatılmış ve bu yerin etrafındaki bereketli topraklarından elde edilen ürünleri depolanıyordu. O kadar bol miktarda akarsu ile beslenen kaynaklar ve o kadar çok ağaçlık vardı ki bir avın takibinin tüm hazları ile doluydu”⁸.

Antik kaynaklarda da belirtildiği gibi Dara'nın (Anastasiopolis) Anastasius Dönemi'nde (491-518) ilk kez iskân edilmiş bir yer olmayıp çok daha önceden de iskâna uğramış bir yerleşim yeri olduğu ve kazılarda da daha erken dönemlere ait buluntuların⁹ ele geçmesinden anlaşılmaktadır¹⁰. Dara'nın kuruluşu sırasında köy niteliğinde küçük bir yerleşme bulunduğu da düşünülmektedir¹¹. Dara isminin eski Pers kralları olan “Darius”dan türemiş olan Darab ismi ile ilişkili olduğu da varsayılmaktadır¹². Bazı eski kaynaklarda da Dara'nın Pers Kralı III. Darius'un (MÖ 336-330) Büyük İskender'e (MÖ 336-323) karşı yaptığı savaşta öldüğü yer olarak belirtilir¹³. 13. yüzyılda yaşamış olan Abu'l Farac (Bar Hebraeus), Dara için şöyle söylemektedir:

“Hellen kralı Büyük İskender ile Pers kralı Darius burada savaşmış ve Darius burada ölmüştür. Bu nedenle de buranın ismi Dara'dır.”¹⁴.

Abu'l Farac (Bar Hebraeus) dışında ondan daha önce yaşamış olan 6. yüzyıl tarihçisi Malalas'ta Darius'un burada öldüğünü ve adının kökeninin de Darius'un burada ölmüş olmasından kaynaklı olduğunu aktarır¹⁵. Ayrıca, Darius'un burada ölmüş olduğu düşüncesine bağlı olarak gelişen inanç o kadar yer etmiştir ki kent ismi Anastasiopolis olarak kullanıldığı dönemde bile bizzat İmparator I. Anastasius'un (491-518) şehrin orijinal ismi olan Dara'nın da kullanılmasına izin verdiği bilinmektedir¹⁶.

3. KENTİN BİR GARNİZON KENTE DÖNÜŞÜMÜ (ANASTASIOPOLIS)

507 yılında kurulmuş olduğu bilinmekle beraber büyük bir garnizon kenti olan Dara (Anastasiopolis), kurulmadan çok daha önce ilk olarak MÖ 68'de, Pontus Kralı IV. Mithridates ve Armenialılar üzerine sefere çıkan Romalı general L. Licinius Lucullus tarafından fethedilmiş; ancak generalin bölgeden çekilmesiyle bölge yeniden Armenialılar'ın eline geçmiştir¹⁷. Traianus Dönemi'nde (98-117) Parthlar ile Romalılar arasındaki çekişmelerin geçtiği¹⁸ bir coğrafyada yer alan Dara, bu dönemde küçük bir yerleşim yeri olup 18km güneydoğusunda yer alan Nisibis'in (Nusaybin) ilk kez Roma İmparatoru I.

⁸ Iustinus: 41.5.1-4. Kitabın 1494 tarihli yayını için bkz. <https://archive.org/details/A335117/page/n15>. 26.09.2018 tarihli İnternet erişimi İngilizce metin için bkz.

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans41.html> veya Latince metin için bkz. https://la.wikisource.org/wiki/Epitoma_Historiarum_Philippicarum_Pompeii_Trogi/XLI.

⁹ Bu buluntular çoğunlukla Hellenistik Döneme tarihlenen seramik malzemelerdir. Ancak, henüz yayınlanmamıştır. Şu an için kazı çalışmalarında da bu dönemi net bir şekilde gösteren bir tabakadan bahsetmek mümkün değildir. Yapılan kazı çalışmalarında sıklıkla Roma Dönemi tabakaları içerisinde ele geçen karışık malzemeler olarak tespit edilebilmiştir. Stratigrafik verilerin belirsizliği hakkında bkz. Özügül 2016: 81.

¹⁰ Can-Erdoğan 2014: 348.

¹¹ Weiskopf 1993: 671; Ahunbay 1991: 391.

¹² Fraser 1842: 198.

¹³ Evagrius: III.XXXVII; Malalas, Chronicle: 16.10; Agapius: 423; Abu'l-Farac: 151.

¹⁴ Abu'l-Farac: 151.

¹⁵ Malalas, Chronicle: 16.10.

¹⁶ Marcellinus Comes, Chronicle: 518.11.3; Croke 1984: 84-85.

¹⁷ Kaçar 2006: 132.

¹⁸ İmparator I. Traianus, Mesopotamia üzerine seferler düzenlemiştir. Bkz. Ergin 2013, 141.

Traianus tarafından fethedilmesiyle¹⁹ Mesopotamia Eyaleti içerisinde yer almıştır²⁰. Roma İmparatoru Septimus Severus Dönemi'nde Nisibis'in (Nusaybin) III. Parth lejyonu²¹ olarak yeniden şekillendirildiği dönemde de Dara küçük bir yerleşim yeri olma özelliğini olasılıkla korumuştur. Roma'nın 2-4. yüzyıllar arasında Parth ve ardılı Sasani Hanedanlıkları arasındaki en önemli sınır hattı oluşturan garnizonu Dara'nın yakın komşusu Nisibis (Nusaybin) idi²². 4. yüzyıl ortalarında Roma ve Sasani rekabeti yoğunlaşmaya başlamış²³ ve Sasani İmparatoru II. Shapur (309-379) önce 359 yılında Amida (Diyarbakır)²⁴ ardından da 360 yılında Singara'yı (Sincar) alması ile Roma İmparatoru Iulianus (361-363) karşı saldırıya geçmiştir²⁵. 363 yılında Roma büyük bir yenilgi aldı ve İmparator Iulianus'ta (361-363) bu savaşta ölmüştür²⁶. Savaş sonrasında yeni İmparator Iovianus (363-364), Sasaniler ile bir anlaşma imzalayarak Nisibis'i (Nusaybin) Sasaniler'e bırakmıştır²⁷. Roma İmparatoru II. Theodosius (408-450) ile Sasani İmparatoru II. Yazdgard (438-457) arasında 441 yılında yapılan anlaşmada her iki tarafında sınır bölgesinde herhangi bir istihkâm kurmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır²⁸. Bu antlaşma, Roma'nın doğu sınırındaki mevcut istihkâm alanlarının yeterince korunaklı olmamasından dolayı özellikle Sasaniler'e söz konusu dönem içerisinde saldırı imkânı sunmaktaydı. Roma'nın Tigris (Dicle) Nehri üzerinde yer alan küçük garnizonları²⁹ ile daha da küçük olan karakolları³⁰, savunma hattı

¹⁹ Özellikle Nisibis'in fethi ile birlikte Roma senatosu Traianus'a "Parthicus" ünvanını vermiştir. Bkz. Cassius Dio: LXVIII.28.

²⁰ Kaçar 2006: 132.

²¹ Millar 1993: 122-123; Pollard 2003: 286; Cowan 2003: 24-26.

²² Nisibis (Nusaybin), 238 veya 241 yılında Sasaniler tarafından fethedilmiş ve ardından aynı yüzyılda III. Gordianus (238-244) burayı yeniden ele geçirmiştir. Ancak, 244 yılında tekrar Sasanilerin kontrolü altına girmiştir. Nisibis (Nusaybin) ve çevresi, 298 yılında Sasani İmparatoru I. Narseh (293-302) ile yapılan anlaşma ile Roma İmparatorluğu'na yeniden bağlanmıştır. Özellikle II. Constantius Dönemi'nde (337-361) Sasani İmparatoru II. Shapur (310-379) tarafından 337, 346 ve 350 yıllarında üç defa kuşatılsa da ele geçirilememiştir. 363 yılındaki Roma İmparatoru Iulianus'un (361-363) yenilgisinden sonra Nisibis, Sasanilere geri verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Demir-Keçiş 2017: 1-29.

²³ Genel olarak 4. yüzyıl ve öncesi bölgedeki Sasani-Roma rekabeti için bkz. Lightfoot 1990: 115-126.

²⁴ Baydur 1982: 47.

²⁵ Baydur 1982: 108.

²⁶ Ölümü hakkında detaylı bilgi için bkz. Baydur 1982: 118-124.

²⁷ Ammianus: 25.7.5-6; Zosimus: 3.29-30; Greatrex-Lieu 2002: 1-13.

²⁸ Mundell 1975: 220; Whitby 1986: 751.

²⁹ Araları birer günlük yürüme mesafesi olan güneydoğudan başlamak üzere Cizre, Cizre'nin 25km kuzeybatısında Iısu, Iısu'nun 20km kuzeyinde Çattepe (Tilli-Tel Fafan), Roma'nın askeri anarşi dönemi olarak da bilinen Asker İmparatorlar Dönemi'nde (235-284) Roma-Parth ya da Roma-Sasani sınırını oluşturmaktaydı. Bkz. Goldsworthy 2000: 132; Sağlamtimur 2014: 29-31, 37, Fig. 4, 10; Ökse vd. 2018: 82; Ünal 2018: 397, 403, Şek. 7.1, 7.4.

³⁰ 2014-2016 yılları arasında saha çalışmasında bulunduğum "Batman İl Sınırları İçinde Kalan Iısu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler" adlı projede gözlemeleme şansı bulduğum ve birçoğu kişisel düşüncelerim olan Batman sınırları içerisinde yer alan Hasankeyf (Cepha) Kalesi merkez olmak üzere Mirdese (Kumluca) Kalesi, Doğu-Batı Atlıhan (Kelehe) Kalesi, Gâvur Kalesi, Dezge Tepe Kalesi gibi yerleşimlerin etrafında yoğun olarak gözlenen Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem özelliği barındıran kaya mezarları (arcosolium ve khamasorion özellikli mezarlar), dönemi içerisinde bölgenin güvenliğine yönelik karakol mahiyetli alanları olduğunu, Roma'nın Dicle boyunca olan güvenliğini sağlayan ve olası saldırılarda haberleşmeyi de kolaylaştıran noktaları olarak düşünülebilir. Bkz. BİKE I 2017: x, xvi-xviii, 2; BİKE III 2017: 2-5; Kozbe vd. 2017: 396, 400. Ayrıca, yine gözlemeleme fırsatı bulduğum Dicle Vadisi yakınında olmasa da güneyden kuzeye (Güneydoğu Anadolu-Doğu Anadolu) veya doğudan batıya (Doğu Anadolu hattından olasılıkla Amida'ya 'Diyarbakır') olası bir saldırı da haberleşmeyi kolaylaştıran ve bölgenin güvenliğine yönelik karakol mahiyetli yerleşimi olan Hazo (Kozluk) Kalesi, yine kale eteklerinde yer alan Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem özelliği barındıran kaya mezarları (arcosolium ve khamasorion özellikli mezarlar) ışığında önemli bir Roma üssü olduğunu düşündürmektedir. Sason ilçesindeki Bozkıran, Pertükan ve Bekse Kaleleri ile Kozluk ilçesindeki Kandil ve Rabat Kaleleri de tıpkı Hazo (Kozluk) Kalesi gibi aynı amaca hizmet eden Roma üsleri şeklinde yorumlanabilir. Bkz. BİKE I 2017: xix. Ancak, yine de Dara (Anastasiopolis) garnizon

oluşturmak için yetersizdi. Ayrıca, Roma'nın Nisibis'i (Nusaybin) kaybetmesi sonrası özellikle Tur Abdin'in güneyi boyunca uzanan bölgede yeterli savunma hattı da bulunmuyordu³¹. Doğuda düzenli bir orduya sahip olmayan Roma ordusunun kalabileceği, yaşayacağı ve askeri amaçlı kullanabileceği büyük kaleleri olmaması ve küçük olan kalelerin de birbirlerine çok uzak olması nedeniyle bir tehlike anında birbirlerine yardım etmeleri oldukça güçlü³². Bu dönemde Roma'nın doğudaki toplam asker sayısı yaklaşık 65.000 kişiydi. Buna karşın Sasaniler herhangi bir Roma üssünü kuşattıklarında bile bu sayıdan daha fazla asker toplamaktaydı³³. 363 yılındaki barış ile Romanın Nisibis'i (Nusaybin) Sasaniler'e terk etmesinden sonra bu kenti yeniden ele geçirebilmek için yapılan yaklaşık 140 yıllık mücadele ardından yaşanan tecrübeler, Romanın Nisibis'i (Nusaybin) geri almak veya Nisibis (Nusaybin) üzerinden gelebilecek Sasani saldırılarına karşı direnebilmek amaçlı güçlü bir garnizonu gerekli kılmaktaydı. Roma'nın doğu sınırında yetersiz bir savunma hattına sahip olduğu Amida'nın (Diyarbakır) kaybedilmesi sonrası daha da netleşmişti³⁴. Bu durum karşısında I. Anastasius (491-518) öncelikle Kuzey Mesopotamia'nın en önemli kentlerinden birisi olan Amida'yı (Diyarbakır) 504 yılında para karşılığında Sasaniler'den geri alarak 506 yılında yedi yıllık bir barış antlaşması imzaladı³⁵. Nisibis'e (Nusaybin) yakın konumda yer alan Dara ve Ammodis (Amuda) kentleri üzerinde yapılan gözlemler sonucunda İmparator I. Anastasius'a (491-518) danışılmış ve su kaynaklarının bol ve doğal savunmaya uygun pozisyonu sebebiyle Dara³⁶, imparator tarafından sınır istihkâmı olmaya

kentinden önce kurulmuş ve Yukarı Mesopotamia'yı savunmada yetersiz kalmış olma olasılığını yakın bulduğumuz yukarıda adı geçen karakol mahiyetli kalelerin 6. yüzyıl yazarı olan Procopius'un bahsettiği İmparator I. Iustinianus'un (527-565) Amida (Diyarbakır) yolu boyunca dağların tepelerine inşa ettirdiği Basileon olarak adlandırılan ikinci dereceden önemli kaleler sayesinde Mesopotamia'nın Sasaniler için ulaşılamaz olduğunu vurguladığı noktaların olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bkz. Procopius, *De Aedificiis*: II.4.14-22. Yukarıdaki verileri dayanak olarak sunduğumuz Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem mezarları bizim bu yargıyı yapmamızı yüksek bir olasılık olarak sunmamıza imkân verse de bahsi geçen kaleler etrafında yapılan gözlemler dışında kapsamlı yüzey araştırmaları veya kazı çalışmaları ile ele geçecek malzemeler, bu noktada daha kesin yargılarda bulunmamızı sağlayacaktır. Aksi takdirde malzeme değerlendirmeleri ele alınmadan yapılan araştırmalar ile birlikte bu tür kalelerin kuruluşu, eteğinde bulunan mezarların Urartu mezarları gibi düşünülerek Erken Demir Çağı kaleleri gibi yorumlanmasına da sebep olmaktadır. Bkz. Boran 2005: 27.

³¹ Nisibis'ten (Nusaybin) Amida'ya (Diyarbakır) kadar olan hat boyunca özellikle 4-5. yüzyıl içerisinde ciddi bir garnizon yerleşimi yoktur. Yukarı Mesopotamia'da 4. yüzyılda eyalet merkezi olarak kullanılmış olan Amida (Diyarbakır), 330, 338 veya 349 yıllarında genişletilerek yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Parla 2005: 59-60. Bu durum özellikle Nisibis'in (Nusaybin) Sasaniler'e kaybedilme olasılığı düşünülerek Sasaniler'in daha batıda yer alan Amida'da (Diyarbakır) durdurulması amacıyla eyalet merkezinin güçlendirilmiş olmasıyla alakalı gibi görünmektedir. Ayrıca, Amida'nın (Diyarbakır) Nisibis'in (Nusaybin) düşmesi sonrası 363, 367 veya 375 yıllarında da genişletilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Bkz. Gabriel 1940: 180-181. Bu durumda Nisibis'in (Nusaybin) kaybedilmesi sonrası Yukarı Mesopotamia'da kalıcı olmak isteyen Roma'nın en azından Amida'yı (Diyarbakır) güçlendirerek Sasaniler'e karşı hem ilk savunma hem de ilk saldırı merkezi olarak bu dönemde Amida'nın (Diyarbakır) yeniden şekillendirildiğini ortaya koymaktadır.

³² Bkz. dipnot 29-30.

³³ Greatrex 1998: 32; Martin 2006: 143.

³⁴ Amida'nın (Diyarbakır) kaybedilmesi Küçük Asia'nın korunması adına doğuda yeni takviye kalelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bkz. Crow 2017: 9, 16-18.

³⁵ I. Anastasius Dönemi'nde (491-518) Kuzey Mesopotamia'nın en önemli kentlerinden birisi olan Amida'yı (Diyarbakır) 504 yılında 1000 libre altın karşılığında Sasaniler'den geri aldılar. Sasaniler ile 506 yılında yedi yıllık bir barış antlaşması yapan Roma İmparatorluğu, bu durumdan yararlanarak Sasaniler'in elinde olan Nisibis (Nusaybin) kenti sınırına bir denge oluşturacak küçük bir köy yerleşimi olan Dara'yı bir garnizon yapmaya karar vermeleri de işte bu hadise ile mümkün olmuştur. Bkz. Evagrius: III.XXXVII; Zachariah, *Chronicle*: VII.6; Malalas *Chronicle*: 16.10; Croke-Crow 1983: 143-169; Butcher 2003: 69.

³⁶ Dara'nın İmparator I. Anastasius'dan (491-518) önceki dönemi hakkında yeterli bilginin fazla olmaması ve henüz kazılarda da net bir yapı kalıntısı ile karşılaşılma olasılığına karşın Dara'nın küçük bir yerleşime sahip olduğu Nisibis'in (Nusaybin) yeniden alınmak amaçlı I. Anastasius'a (491-518) Dara ve Ammodis (Amuda)

uygun görülmüştür. I. Anastasius (491-518), hali hazırdaki ortamdan da yararlanarak Sasaniler'in elinde olan Nisibis'e (Nusaybin) çok yakın konumdaki Dara'yı 507 yılında güçlü bir garnizon olarak inşa ettirmiştir³⁷. Bu dönemde doğu sınırlarında Hun tehdidiyle karşı karşıya olan Sasaniler ise I. Anastasius'un (491-518) Dara'da garnizon kurmasına engel olamamıştır. İmparator, Dara'nın inşasının ardından kendi adıyla Anastasiopolis olarak onurlandırdığı kenti metropolis statüsüne getirerek Mesopotamia Bölgesi'nin yönetim ve idare merkezini de Dara (Anastasiopolis) yapmıştır ve ilk yönetici olarak da Timostratus'u atamıştır³⁸. Kısa bir sürede yapımı tamamlanan Dara (Anastasiopolis), Romalılar için Kuzey Mesopotamia'daki en önemli sınır karakolu olmuştur³⁹.

Dara'nın (Anastasiopolis) Romalılar tarafından bir garnizon kenti olarak kuruluşu hakkında iki önemli Süryanice anlatı vardır: Piskopos Joshua (Chronicle) ve Piskopos Zachariah'ın Vakayinameleri (Chronicle). Dara (Anastasiopolis) kurulmadan önce Zachariah'ın metinleri şunları belirtmektedir:

“Nisibis'i ele geçirmek kolay değildi... Çünkü hazırda hiç kuşatma silahları ve dinlenme için çekilecekleri yerleri yoktu, çünkü kaleler uzakta kalıyordu ve orduyu alacak kadar büyük değildi ve bu kalelerde bulunan su ve gıda ikmalî yeterli değildi.”⁴⁰.

Bu metinden de anlaşılacağı üzere Nisibis'i almak ve Nisibis üzerinde devamlı bir yeniden ele geçirme niyetiyle Dara'nın (Anastasiopolis) yapılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dara'nın (Anastasiopolis) kuruluşu için titiz bir çalışmanın olduğunu ve bu aşamada güvenilir kişilere ihtiyaç duyulduğunu Zachariah'ın şu metinlerinden anlamaktayız:

“Generallerden bazıları Dara'nın uygun olacağını, diğer bazıları da Ammodis'in uygun olacağını beyan ettiler. O sırada imparator, Amida piskoposu Thomas'a bir mesajla birlikte plan çizen mühendisler gönderdi. İmparator ve devlet büyükleri Dara'nın bir şehir olarak inşa edilmesinde fikir birliği sağladılar. Bu dönemde çalışkan akıllı bir adam olarak Felicissimus komutandı ve ağgözlü değildi. Bilakis dürüsttü ve fakirin ve köylülerin arkadaşıydı. Kral Kavad, o sırada Tamoraye ve ülkesinin diğer düşmanlarıyla savaşıyordu. İmparator, piskoposa kiliseye ait köyün (Dara'nın) fiyatı olarak altın verdi ve piskopos onu maliye için aldı. İmparator, onun içindeki bütün köleleri azad etti ve şehrin kilisesinin inşası için altın verdi. O, ayrıca piskoposun her ne ihtiyacı olursa cömertçe vereceğine dair yeminle söz verdi”⁴¹.

Zachariah, Dara'nın (Anastasiopolis) kuruluş aşamasında çok fazla işçi çalıştırılarak harcamalar yapıldığını ve buna ek olarak kentin kuruluş aşamasında birçok sanatkâr ve işçinin Dara'ya (Anastasiopolis) akın ettiğini şu sözlerle aktarmaktadır:

“İmparator, talimatı doğrultusunda şehrin geciktirilmeksizin inşa

köylerinden birisinin garnizon olarak önerilmesinden de anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Zachariah, Chronicle: VII.6; Croke 1984: 83.

³⁷ Stein 1968: 100-101; Lawrence 1983: 188; Ahunbay 1991: 391.

³⁸ Mundell 1975: 220; Whitby 1986: 751.

³⁹ Zachariah, Chronicle: VII.6a-g.

⁴⁰ Zachariah, Chronicle: VII.6a.

⁴¹ Zachariah, Chronicle: VII.6.

edilmesini emretti ve sanatkârlardan oraya malzeme yığmak isteyen köylülerden de yararlanılmasını emretti ve oraya birçok taş kesici ve duvarcı gönderdi ve hiç kimsenin kazandığı paradan mahrum edilmemesini emretti, çünkü o şehrin kısa sürede bitirilmesinin önemini kavramıştı. Allah'ın yardımıyla işe başladılar. Orada gözlemci ve vekil piskopos yardımcıları Cyrus, Adon ve Eutychian ve diakonlardan Paphnout ve Sergius ve John ve diğer papazlar vardı. Piskopos, bizzat kendisi oraya kişisel ziyarette bulundu ve altın, sanatkâr ve işçilere işçi başına günlük 4 keratin miktar, eğer bir eşeğe de sahipse 8 keratin miktar kısıtlanmaksızın bolca veriliyordu. Sonradan birçoğu zenginleşti ve varlıklı hale geldi. İşin iyi olduğu, paraların verildiği haberi dışarlarda duyulunca Doğu'dan Batı'ya işçi ve sanatkârlar akın ettiler⁴².

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere İmparator I. Anastasius'un (491-518) kendi ismi ile anılacak olan ve Sasaniler ile bir sınır hattı oluşturacak garnizon kenti Dara'da (Anastasiopolis) hiçbir masraftan kaçınmadığını doğrulamaktadır. Buna ek olarak Zachariah'ın kentin iki veya üç yıl içerisinde inşa edilip Sasani Kralı I. Kavad'ın (488-497; 499-531) inşaat faaliyetlerini durdurmak istemesine karşın başarılı olamadığını ifade etmesi kentin gerçekten kısa sürede tamamlandığını göstermektedir⁴³. Ayrıca, dönem yazarı olmamasına karşın 13. yüzyılda yaşamış yazar Abu'l Farac da inşaatın üç yıl sürdüğünü bildirmektedir⁴⁴. Bu konu hakkında düşüncelerde bulunan araştırmacılardan B. Croke ile J. Crow ve ayrıca A. Kütük kentin inşasının en erken 504 ya da 505 yılında başlamış olduğunu ve olasılıkla en erken 507 yılında da tamamlanmış olduğunu düşünmektedirler⁴⁵.

Bir diğer tarihi kaynak olan Procopius'un çağdaşı Piskopos Joshua, Dara'nın (Anastasiopolis) yapımı hakkında şunları yazmaktadır:

“İmparator, sınır üzerinde bulunan Dara köyüne bir sur yapılması için emirler verdi. Suriye'den işçiler topladılar ve bunlar buraya geldiler ve inşaaata başladılar. İranlılar, Nisibis'ten dışarı çıkıyorlar ve onları vazgeçmeye zorluyorlardı.”⁴⁶

Piskopos Joshua'nın aktardıklarından Dara'nın (Anastasiopolis) bir garnizon olarak inşa edilmesi sırasında Sasaniler'in bu durumdan oldukça fazla rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Piskopos Joshua, Sasaniler'e karşı Romalıların önemli bir askeri üs olmasına yönelik yapılan Dara (Anastasiopolis) dışında, Dara (Anastasiopolis) istikameti boyunca yerel beyliklerinde savunma inşaatları yaptığından da bahsetmektedir:

“Fırat kenarında bizim yanı başımızda olan Birta-Kastra piskoposu faziletli Sergius, aynı şekilde kendi kasabasında bir sur inşa ettirmeye başladı ve imparator, harcamaları için ona hiçbir para vermedi. Yöneticide Mabbug praefecturalığına bağlı, nehrin batısındaki Europus'da bir sur inşa edilmesi emrini verdi ve bu kentin halkı, ellerinden geldiği kadarıyla inşaatla çalıştılar.”⁴⁷

⁴² Zachariah, Chronicle: VII.6.

⁴³ Zachariah, Chronicle: VII.6.

⁴⁴ Abul Farac: 151.

⁴⁵ Croke-Crow: 150; Kütük 2013: 77.

⁴⁶ Joshua, Chronicle: XC.

⁴⁷ Joshua, Chronicle: XCI.

Bu bilgiler bize bu dönemde Dara (Anastasiopolis) dışında yerel kent liderlerinin de yerel savunma inşaatlarına destek verdiğini göstermektedir. Özellikle İmparator I. Anastasius (491-518) tarafından savunmaya yönelik olarak maddi anlamda desteklenmeyen veya desteklenemeyen kentlerden ziyade Dara'nın (Anastasiopolis), Roma Mesopotamiası'ndaki Amida (Diyarbakır), Edessa (Urfa), Nisibis (Nusaybin) gibi kentlerden daha küçük olmakla birlikte, Sasaniler'e karşı ilk savunma hattı olması gerekçesiyle 6. yüzyılda diğer bölgelerde inşa edilen Zenobia (Halibiye), Iustiniana Prima (Caricin Grad) ve Rusafa (Al-Rusafa) gibi yeni kentlere göre imparatorun da desteğini alarak daha büyük yapıldığını göstermektedir⁴⁸.

Malalas, Dara'da (Anastasiopolis) iki halk hamamı, kiliseler, sıra sütunlar, tahlıl depolama ambarları ve su sarnıçları⁴⁹ ile I. Anastasius'un (491-518) heykellerinin bulunduğunu yazmaktadır⁵⁰. Bu durum Dara'nın (Anastasiopolis) bir kentte olması gereken tüm niteliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Zanini, 6. yüzyılda bir kenti, kaynaklarda sıkça söz edilen su kemerlerinin, sarnıçların, hamamların, kamusal binaların, kiliselerin ve kamu yetkililerine ait konutlar ile surların karakterize ettiğine dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra Zanini, yeni inşa edilen Sergiopolis (Resafa), Zenobia (Halibiye), Iustiniana Prima (Caricin Grad) ve Dara (Anastasiopolis) kentlerini, Konstantinopolis'ten (İstanbul) gelen mimar ve mühendisler yardımıyla yerleşim yerlerinin yerel bir anlayış ile adaptasyon geçirdiğini, geçmişteki temel modele bağlı kalınarak planlanmış olmasından dolayı da bu durumu Klasik, Hellenistik ve Roma kent geleneklerinin bir yansıması şeklinde yorumlamaktadır⁵¹. Dara'nın (Anastasiopolis) kent planı da tahkim düzene sahip topografik koşulları izleyen ve düzensiz bir şekilde yapılmasıyla özellikle Klasik ve Hellenistik Dönem özelliklerini yansıtmaktadır (**Resim 1**).

Dara (Anastasiopolis) Antik kenti kuruluşu hakkındaki bilgilerimiz antik kaynaklar ve yerinde yapılan gözlemler dışında kazılar sonucunda ortaya çıkarılan epigrafik malzemeler ile de desteklenmektedir⁵². Mozaikli yapı olarak adlandırılan bir yapının zemin döşemesine ait mozaik üzerindeki yazıt, Dara (Anastasiopolis) kentinin kuruluşu hakkında önemli bilgiler vermektedir⁵³ (**Resim 2**).

Yunanca yazıt aşağıdaki şekildedir:

ἘΚΑΡΠΙΟΦΟΡΕΘΗ Κ(α) ἘΚΤΙΣΘΗ Κ(α) ἘΨΗΦΩΘΗ ΜΕΤΑ Θ(εω)Ν

2 ΤΩΝ ΤΟΥ ἘΥΣΕΒΕΣΤ(ατου) Κ(α) ΦΙΛΟΧ(ριστο) ἸΕ(μ)ΩΝ ΒΑΣΙΛ(εω)ς

⁴⁸ Zanini 2003: 196-223.

⁴⁹ Dara'daki (Anastasiopolis) su sarnıçları ve su kaynaklarının kullanımı hakkında genel olarak bkz. Almac 2017: 59-63.

⁵⁰ Malalas, Chronicle: 16.10.

⁵¹ Zanini 2003: 209.

⁵² Dara'daki (Anastasiopolis) yazıtlar hakkında genel çalışma için bkz. Palmer 2012.

⁵³ Mozaikli Yapı, kent surlarının yaklaşık 200m güneybatısında ve surların dışında, nekropol alanının 50m kadar güneyinde, günümüz Dara İlköğretim Okulu'nun hemen güneydoğu bitişiğinde yer almaktadır. Kazıları ilk olarak 2007 yılında başlatılan bu yapı, mevcut kalıntılar ışığında şu an için kuzey-güney 20.40m, doğu-batı ise 28m ölçülere sahip kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bu yapı kompleksinin doğusundaki oda zeminlerinin mozaik kaplı olduğu; ancak sadece tek bir odadaki döşemenin büyük ölçüde korunabildiği anlaşılmıştır. 2010 yılında uzman konservatörlerce kuru ve sulu mekanik temizlemesi gerçekleştirilen bu mozaik geçici olarak koruma altına alınmıştır. Ana pano ortasındaki geniş yazıt levhasıyla (tabula) iki bölüme ayrılmıştır. Yazıt levhası (tabula), büyük bir dikdörtgen ve iki yanındaki teğet ikizkenar üçgen alanlardan oluşur. Bu üçgen alanlarda da yazıtlara yer verilmiştir. Güneye bakan dikdörtgen alandaki yazıt toplam 11 satırdan oluşur. Altta üç satırın yazı tipi diğerlerinden farklıdır. Bu kısmın sonradan değiştirilmiş olma olasılığı yanı sıra yazıtın satır alanına eşit olarak dağıtılmak amaçlı yapılmış olması da mümkündür. Bkz. Palmer 2012: 13-16.

- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΕΛΕΥΣΕΙ ΜΕΝ ΤΟΥ ἘΝΔΟΞ(οτατου) ΔΑΕΘΟΥ ΤΟΠΙΟΤΗΡΗ
 4 ΤΟΥ ΤΩΝ ὙΠΕΡΛΑΜΠΡΩΝ ἘΠΑΡΧΩΝ ΠΡΟΝΟΙΑ ΔΕ ΤΩΝ ΠΡΟΕΙΣΤΑ
 ΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ἈΓΙΩΤ(ατης) ἘΚΚΛ(ησιας) ἈΜΙΔΗΣ ΘΕΟΦΙΛ(εστατων) ἈΝΔΡΩΝ
 ἘΝ ΧΡ(ονοις)
 6 ἘΥΤΥΧΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ὍΣΙΩΤ(ατου) ἘΠΙΣΚΟ(που) ΤΕΣ ἈΝΑΣΤΑΣΙ
 ΟὔΠΙΟΛ(εως) ΟἰΚΟΝΟΜΟΥΝΤΩΝ ΤΑΥΤΗΣ ἈΒΡΑΑΜΟΥ Κ(α) ΘΩΜΑ
 8 ΤΩΝ ΘΕΟ [ΣΕ]Β(εστατων) ΠΡΕΣΒ(υτερων)
 ΜΗ(υι) ΔΙΩ ἸΝΔ(ικτιωνος) Ἡ ΤΟΥ ΚΚΩ ἘΤΟΥΣ ΕἰΣ ΔΟΞΑΝ Θ(εο)Υ
 Π(ατ)[ΡΟΣ]
 10 ΚΑΙ ΤΟΥ Χ(ριστο)Υ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ἈΓΙΟΥ ΠΝΕΥ ΜΑΤΟΣ ἈΜΗΝ
 ΜΑΚΙΜΟΣ

Yazıtın tercümesi şu şekildedir (Mozaikte olduğu gibi Yunanca büyük harflerle yazılmış, kısaltmalar için küçük harf kullanılmıştır):

“(Bu bina) Tanrı’nın adıyla, İsa’yı çok seven müteyeddin imparatorumuz Anastasios’un (kaynakları <ile>, şanı büyük (virillustris) Praetorian Prefect’in locumtenens’i mümtaz (virgloriosissimus) Daethos’un emriyle ve Tanrı’nın çok sevdiği, kutsal Amida Kilisesi’nin şahsiyetlerinin öngörülerıyla Anastasiopolis’in aziz piskoposu Eutychianos’un döneminde, bu (kent) Tanrı’dan korkan Abramoz ve Thomas tarafından yönetiliyor iken, 826 yılının Dios ayında (Ekim 514), sekizinci emlak tayini sırasında Babamız Tanrı, Mesih ve Kutsal Ruh’un şanı için finanse ve inşa edilmiş ve mozaikleri döşenmiştir, Amin. (Mozaığın bu kısmını yapan) Makimos.”⁵⁴.

Yazıtta yer alan bilgiler, Mytileneli Zachariah’ın vakayinamesinde, Dara’nın (Anastasiopolis) kuruluşuna dair yer alan anlatımlarla da uyuşmaktadır:

“Dara’ya adaletli imparatora atıfta bulunarak Anastasiopolis adı verilmiştir. İmparator, Thomas ve kilisesinden kendisinin de kendinden sonra gelecek olan hükümdarların da muhasebe beyanı istemeyeceğine dair tacı üzerine yemin etmiştir. Ticarete deneyimli ve vicdanlı bir adam olan Eutychian’ı ilk piskoposu olarak atamış ve ona Amida Kilisesi’nin yetkisi dışında kendi kilisesi için bağış toplama ayrıcalığı tanımıştır. Amida’lı bir Roma askeri olan Yuhanna, Eutychian’ın yaveri olarak atanmıştır. Eutychian, Yuhanna’nın başını tıraş ettirip onu rahip ve ksenodocheion ustası yapmıştır. Başkente gittiğinde Eutychian da ona eşlik etmiştir. İmparatorun huzuruna alındığında Anastasios Eutychian’ın kilisesine bağışta bulunmuştur. O dönemde Piskopos Eutychian’ın noteri olan, Konstantia’lı Efraim’in oğlu Telmidê’li İbrahim bar Kaili de rahip yapılmış, halk hamamı inşaatını denetlemekle görevlendirilmiş ve nihayet kilisenin kâhyası olmuştur. İmparator, Eutychian’a kente yapılacak büyük kilise için kutsal kâseler ve altın hediye etmiş ve onu kente göndermiştir. Piskopos bir süre daha yaşamış ve sonra ölmüştür. Onun ardından Resaina’lı bir asker olan Thomas bar ‘Abdiyo

⁵⁴ Palmer 2012: 13-16.

olmuştur. İbrahim, Amida Kilisesi'nin kâhyasıydı; o da iş konusunda dikkatli ve deneyimliydi.”⁵⁵.

İmparator I. Anastasius (491-518), mozaikteki yazıtta sözü edilen Piskopos Eutychianos'u Anastasiapolis'in başpiskoposu olarak atamıştı⁵⁶. Yazıtta adı geçen Abramios muhtemelen Mytileneli Zachariah'ın söz ettiği, piskoposun noteri olan İbrahim bar Kaili olmalıdır. Yine rahip ve idareci olarak adı geçen Thomas ise, Mytileneli Zachariah'ın söz ettiği, Amida Kilisesi'nin 'iş konusunda dikkatli ve deneyimli' kâhyası Resainalı (Ceylanpınar) bar Abdiyo'dur⁵⁷. Mytileneli Zachariah, Praetorian Prefect locumtenens'i Daethos'tan söz etmemektedir. Dolayısıyla bu mozaikte yer alan yazıtta Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem Roma prosopografisi alanına önemli bir katkı sağlayabilecek bir şahıstan bahsedildiği göz ardı edilmemelidir. E.K. Kayaalp ve N. Erdoğan, Mytileneli Zachariah'ın bu şahıstan bahsetmemesini Mytileneli Zachariah, Dara (Anastasiopolis) hakkında kayıtlar tuttuğu sırada mozaik henüz yapılmamış olma olasılığı ile ilişkilendirmektedir⁵⁸. Bu keşif, J. Rist'in Mytileneli Zachariah'ın 6. yüzyıl Mesopotamia'sına dair birinci elden tanıklıklar içeren önemli bir kaynak olduğu yönündeki savını destekler mahiyettedir⁵⁹.

Dara'nın (Anastasiopolis) 507'de kurulmasıyla Roma'nın Sasani sınırındaki en büyük kalesinden biri durumuna gelen kent, çağdaşı diğer kalelerden Sergiopolis (Resafa) ve Zenobia'dan (Halibiye) farklı olarak hem arkeolojik hem de yazılı kaynaklarla desteklenmesi açısından üniktir. Procopius, Batnai (Suruç) şehrinin I. Iustinianus'dan (527-565) önce surlarla çevrili olmadığını söylemektedir; fakat bir diğer sınır kalesi olan Sergiopolis (Resafa) gibi Dara da (Anastasiopolis) I. Anastasius (491-518) tarafından inşa edilmiş bir garnizon kentidir⁶⁰.

4. KENTİN YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞÜ (ANASTASIOPOLIS-IUSTINIANA NOVA)

I. Anastasius (491-518) sonrası tahta geçen I. Iustinianus (527-565), imparator olduğu dönemin başlarında mevcut garnizon kenti olan Dara'nın (Anastasiopolis) onarımını yaptırdığını Procopius'un şu sözlerinden anlamaktayız:

“her şeyden önce duvarı yeniden inşa ettirdi (daha önceden de savunma için yeterince uzun olmadığını ve düşman saldırılarına açık olduğunu belirtmiştim). Herhangi bir dış saldırı için daha erişilemez ve tamamen zapt edilemez. Bu nedenden dolayı, burç duvarlarını ve mazgallı siperleri taşlarla ördürerek küçültüp daraltmıştır, o, küçük ve dar olan açıklıklardan dış saldırılara müdahale edilebiliyordu ve dışarıyı kâfi derecede gözetlenebiliyordu. Ondan sonra, mevcut duvarı yaklaşık dokuz metre daha yükseltti, ancak eklettiği duvarın ağırlığını tüm temele vermedi, ağırlığı kolonlardan azaltmak adına arada kalan boşluklara taşlar doldurdu ve ardından, tonozlu açıklıklar inşa ettirdi. Bu tonoz açıklığının damları da burç duvarlarında siper alınabiliyordu, böylece sur

⁵⁵ Zachariah, Chronicle: VII.6f-g.

⁵⁶ Kayaalp-Erdoğan 2017: 167.

⁵⁷ Dara köyünü, bir garnizon kentine dönüştürme işi Amida (Diyarbakır) piskoposu Thomas'a verilmiştir. Tüm bölgeden toplanan yetenekli inşaat ve zanaatçılar ile yapılan çalışmalar ve Amida (Diyarbakır) piskoposluğuna bağlı bir ekip ile ekibin başında bulunan Piskopos Thomas'ın denetlemeleri ile garnizon, Amida (Diyarbakır) kontrolünde oluşturulmuştur. Bkz. Zachariah, Chronicle: VII.6; Mitchell 2016: 506-507.

⁵⁸ Kayaalp-Erdoğan 2017: 167.

⁵⁹ Rist 2004: 243-266; Kayaalp-Erdoğan 2017: 167.

⁶⁰ Croke-Crow 1983: 144-147.

duvarı iki katlı olmuş oldu. Tam olarak incelendiğinde savunmada yer alan adam için sur duvarında üç bölme yer almakta idi. Ayrıca buna ek olarak da her burcun ortasında yuvarlak yapılar yaptırmış ve bu yapılarında tam ortalarına siperler yerleştirmiştir...⁶¹.

Procopius, I. Anastasius'un (491-518) duvarlarının zayıf ve düşman saldırılarına dirençsiz olduğunu aktardığı yukarıdaki yazısının tersine Zachariah, Joshua ve Marcellius Comes, duvarların Sasani saldırılarına dayanıklı bir şekilde yapıldığını ve I. Anastasius'un (491-518) kenti kurduğu dönemde Sasani saldırılarını düşünerek çok sağlam yapılar inşa ettirdiğinden bahsetmektedirler⁶². Bölgeyi her fırsatta işgal edebilen ve Amida'ya (Diyarbakır) kadar çok fazla direniş görmeden ilerleyen Sasani İmparatoru I. Kavad'ın (488-531) saldırı ve kuşatma ihtimalleri düşünülerek surların da olasılıkla ilk yapımından itibaren çok sağlam şekilde yapılmış olması gerekmektedir (**Resim 3-4**)⁶³.

Dara'da (Anastasiopolis) I. Anastasius Dönemi'nde (491-518) birçok kule olmasına rağmen düşmanların ani saldırıları sonucunda birçoğunun yıkılmış olma ihtimali de oldukça yüksektir. Bu yıkılmış bölümlerinde I. Iustinianus (527-565) tarafından tamir ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴. Bu yüzden I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565) surlar dıştan dikdörtgen taşlarla kaplanarak yeniden yapılmış olmalıdır⁶⁵. Her bir kulenin yükseltildiği düşünülen bu dönemde savunma duvarlarının da yükseltilmiş olduğu ve güney taraftaki sur duvarlarının zemininin de sağlamaştırılarak olası saldırılardan korunulduğu anlaşılmaktadır⁶⁶ (**Resim 4**). Ayrıca, ana savunma duvarını korumak amaçlı bir de dış sur duvarının yaptırıldığı mevcut kazılardan da anlaşılmaktadır.

I. Iustinianus (527-565), Dara (Anastasiopolis) surlarının onarımının yapılması⁶⁷ yanı sıra Mesopotamia'daki komutanı Belisarius'a, Sasaniler ile güneydoğudaki sınır olan Dara'nın (Anastasiopolis) kontrolünü daha da arttırmak için Nisibis (Nusaybin) yakını Mindouos'a (Nisibis çevresi) yeni bir garnizon inşa edilmesini de emretmiştir⁶⁸. 529 yılında Dara (Anastasiopolis) surları dışında Mindouos'ta (Nisibis çevresi) garnizon kurulmasını istemeyen Sasaniler ile Roma kuvvetleri arasında yeni bir savaş meydana geldi ve savaşı Roma kazandı⁶⁹. Fakat, Hunlara karşı Kafkas geçitlerini savunmak zorunda olan Roma, Sasaniler ile hızlı bir antlaşma yaparak Mindouos'tan (Nisibis çevresi) vazgeçtiklerini bildirmişler; ancak Dara'daki (Anastasiopolis) garnizonlarını muhafaza etmişlerdir⁷⁰. I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565) Sasaniler ile olan rekabetin artması nedeniyle 530 yılında kentin surları daha da güçlendirilmiştir. 529-532 yılları arasında hem Sasaniler hem de Romalılar'ın iç işlerinde yaşanan huzursuzluklar sebebiyle Roma ve Sasaniler arasında Ebedi Barış adı ile bilinen bir antlaşma imzalandı. 526-529 arasında Roma, Karadeniz etrafındaki toprak bütünlüğünü korumuş, Dara (Anastasiopolis) ve civarındaki Mesopotamia istihkâmları güçlendirilmiş, Kuzey Mesopotamia-Suriye kentleri ciddi zararlardan korunmuş

⁶¹ Procopius, De Aedificiis: 2.1.14-25.

⁶² Zachariah, Chronicle: VII.6a-g; Joshua, Chronicle: XCI; Marcellius Comes, Chronicle: 518. 11. 3.

⁶³ Collinet 1924: 59-60.

⁶⁴ Capizzi 1969: 140, 207; Croke-Crow 1983: 150.

⁶⁵ Zanini 2003: 203.

⁶⁶ Gregory duvarların yüksekliğinde 29m civarında olduğunu belirtmektedir. Bkz. Gregory 1997: 174.

⁶⁷ Gregory 1997: 131; Crow 2913:425.

⁶⁸ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.13-14.

⁶⁹ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.16.

⁷⁰ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.22.

ve Sasani tehdidi, Sasani yönetiminin iç kırılma ve çöküşünden dolayı ortadan kalkmıştı⁷¹.

532 yılında yapılan Ebedi Barış 539 yılına kadar devam etti. Bu tarihten sonra 540 yılında iki Arap grubu arasında (Sasaniler ile bağlantılı olan El-Münzir yönetimindeki Araplar-Roma müttefiki olan El-Harris yönetimindeki Araplar) mera anlaşmazlığı sebebiyle iki imparatorluk arasında yeni bir savaş ortaya çıktı ve Ebedi Barış son buldu⁷². I. Iustinianus'un (527-565) Ebedi Barış sonrası gerçekleştirdiği İtalya ve Afrika gibi yerlerdeki fetihleri sonrası güçlenmesi yanı sıra Sasani yanlısı Arap boyu olan El-Münzir'e baskı yapması ve Sasaniler'e karşı yapılan Hun istilalarına destek vermesi gibi sebeplerden dolayı I. Khusrau (531-579), Roma topraklarını işgal etti. Bu işgaller karşısında I. Iustinianus (527-565) Mesopotamia ve Suriye'de çaresiz kaldı ve I. Khusrau'nun (531-579) barış şartlarını kabul etti⁷³. Fakat, I. Khusrau (531-579), yeni yapılan antlaşmayı çiğneyerek Dara'yı da (Anastasiopolis) kuşattı; ancak Martinus'un kumanda ettiği Roma askerleri başarılı bir direniş gösterince, Sasaniler Dara'dan (Anastasiopolis) geri çekildi⁷⁴.

6. yüzyıl içinde farklı çatışmaların olduğu Roma-Sasani ilişkilerinde önemli dönüm noktası teşkil eden anlaşmalardan birisi 562 yılında tarafsız bir yer olan Dara (Anastasiopolis) yakınlarındaki sınır üzerindeki bir alanda yapılmıştır⁷⁵. Bu anlaşma Kafkas geçitleri, Arap kabilelerin rolü, Roma ve Sasani tüccarların faaliyetleri ve sınırları ile geçebilecekleri noktalar, resmi elçilerin ve kuryelerin korunması ve bu kişilerin imtiyazları, mültecilerin ve kaçakların asıl devletlerine iadesi ile Roma ve Sasaniler arasında ortaya çıkacak kamu uyuşmazlıklarının çözümüyle ilgiliydi. Tüm bunlar yanı sıra Roma sınır garnizonu olan Dara (Anastasiopolis) kentinin kendisinden daha kalabalık olmaması ve kentin Roma'nın Oriens (Doğu) eyaletinin karargâhı olarak kullanılmaması şartı ile Romalıların kaleyi muhafaza hakkı kabul edilmiştir. Ayrıca, sınır ötesi düşmanlıklardan zarar gören kentlerin şikâyetleriyle ilgilenileceği ve üst makamlara müracaatların açık hale getirilerek mahalli bir yargıçlık sisteminin tesis edileceği de anlaşma üzerinde karara bağlanmıştır⁷⁶.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak 562 yılında yapılmış olan Dara Antlaşması'nda Menandros Protektor'un kayıtlarında Roma tarafının Sasani ve Roma arasındaki sınır hattının da güvence altına alınmaya çalışıldığı şu sözlerden daha net anlaşılmaktadır:

“Bundan böyle Persliler Romalılara Dara istihkâmlarıyla ilgili şikâyette bulunmayacak fakat gelecekte hiçbir devlet sınır boyunca yeni bir duvar tahkim etmeyecek, bundan dolayı tartışma çıkmayacak ve antlaşma çiğnenmeyecektir”⁷⁷.

Bu sözlerden Sasanilerin özellikle Roma'nın elinde bulunan Dara (Anastasiopolis) garnizonundan sürekli şikâyetçi olduğunu, Roma'nın da Dara (Anastasiopolis) garnizonundan asla vazgeçmeyeceğini ve birbirlerinin sınırlarını net olarak tanıması hususunda ek bir istihkâm yapmaması hususuna da dikkat çektiklerini anlamaktayız.

⁷¹ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.23; 530-539 yılları arası Roma-Sasani ilişkileri ve Dara (Anastasiopolis) sınırlarında gerçekleşen mücadeleler için genel olarak bkz. Lillington-Martin 2013: 599-630.

⁷² Butcher 2003: 72-74; Mitchell 2016: 584.

⁷³ Mitchell 2016: 584-585.

⁷⁴ Procopius, Peri Ton Polemon: 2.13.

⁷⁵ Dara Antlaşması olarak kayıt edilmiş olan bu antlaşmaya ait tam metin *Menandros Protektor* tarafından kayıt altına alınmıştır. Bkz. Blockley 1985: 256.

⁷⁶ Dignas-Winter 2007: 138-148.

⁷⁷ Menander Protector: 6.1.8. 10.10.2018 tarihli internet erişimli bir başka kaynak için bkz. <https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Menander6-1.pdf>

Roma imparatoru I. Iustinianus'un ölümü (565) sonrası tahta çıkan halefi II. Iustinus (565-578), 562 yılından itibaren süre gelen anlaşma da yer alan üç yılda bir yapılacak ödeme talebini 572 yılında reddederek başka bir Roma-Sasani savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine 573 yılında II. Iustinus (565-578), Tur Abdin'in kuzeyinde, Martyropolis'in (Silvan) doğusundaki Sasani eyaleti Arzanene'de (Aghdznik/Altznig) savaşa başlamak için yeğeni Marcianus komutasında sınır garnizonlarından toplanmış askeri birlik ile Sasaniler'e savaş ilan etmişlerdir. Bu saldırıya karşılık Sasaniler'de karşı saldırıya geçmiş ve I. Khusrau'nun (531-579) komuta ettiği Sasaniler, Roma kuvvetlerini Nisibis yakınlarında yenilgiye uğratarak altı aylık bir kuşatmadan sonra Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirmişlerdir⁷⁸.

573 yılı itibariyle Dara'yı (Anastasiopolis) elinde tutan Sasaniler'den⁷⁹ Dara'yı (Anastasiopolis) yeniden almak için II. Iustinus (565-578) müzakereler başlattı; ancak 578'de II. Iustinus'un ölümü ve ardından müzakereler sırasında 579 yılında Sasani İmparatoru I. Khusrau'nun da ölümü (579), Dara (Anastasiopolis) meselesini sonuçsuz bıraktı⁸⁰. Roma'da II. Iustinus'un ölümü (578) sonrası tahta geçen II. Tiberius Dönemi'nde (574-582) Sasaniler ile ilişkiler daha ılımlı geçtikten sonra II. Tiberius'un ölümü (582) sonrası tahta geçen damadı İmparator Mauricius Dönemi'nde (582-602) Sasaniler'de iç karışıklık ortaya çıktı. Roma İmparatoru Mauricius Dönemi'nde (582-602) I. Khusrau (531-579) yerine tahta geçen IV. Hormozd (579-590), komutanı VI. Bahram (590-591) tarafından darbe ile indirildi⁸¹. İmparator Mauricius'un (582-602) IV. Hormozd'un (579-590) velihtı II. Khusrau'ya (590, 591-628) tahta geçmesine yardım etmesi karşılığında⁸² Dara (Anastasiopolis)⁸³, 591 yılında yeniden Roma'nın eline geçmiş ve sınır garnizon noktası

⁷⁸ Ephessoslu John, Chronicle: 6.5; Stein 1919: 40, 43-48; Honigmann 1951: 239-241; Mundell 1975: 221, 225-226; Nicholson 1985: 669; Sinclair 1989: 378; Butcher 2003: 74-75; Mitchell 2016: 593-594; Semiz 2017: 42.

⁷⁹ Ephessoslu John, Chronicle: 6.5; Stein 1919: 40, 43-48; Honigmann 1951: 239-241; Mundell 1975: 221, 225-226; Nicholson 1985: 669; Sinclair 1989: 378; Butcher 2003: 74-75; Mitchell 2016: 593-594; Semiz 2017: 42 gibi birçok kaynaktaki 573 yılı itibariyle Sasaniler'in eline geçtiği düşünülen Dara (Anastasiopolis), son yapılan kazılar sırasında Güney Sur duvarının hemen kuzeyi, agoranın ise hemen batısında yer alan bir mekan içinde karşılaşılan yanık alanda ele geçen sikke buluntular oldukça dikkat çekicidir. Belli bir dönemde yanmış ve bir daha kullanım görmemiş olduğu anlaşılan bu mekânın en üst evresinde birbirine yapışık biçimde (yüksek olasılıkla bir kese içerisinde) yer alan ve laboratuvar ortamında ayrıştırılarak toplam 148 adet sikkenin tespit edildiği bu buluntu içerisinde I. Anastasius (491-518), I. Iustinus (518-527), I. Iustinianus (527-565) ve II. Iustinus sikkeleri bir arada görülmüştür. Tarihi bilgilerden ilk bakışta 573 yılı Sasani saldırıları sonucu kentin düşmesi ve Sasani hâkimiyetine girmesi ile ilişkilendirdiğimiz bu yanık tabakadan ele geçen en geç tarihli II. Iustinus Dönemi (565-578) sikkesinin arka yüzünde 40 nummia değerinde olduğunu gösteren "M" harfi, sikkenin solunda tarih belirten "ANNO" yazısı ve "M" harfinin hemen sağında da imparator saltanatının 12. yılı olduğunu gösteren "X II" rakamlarından sikkenin 577 yılında darp edildiği anlaşılmıştır. Bu durum dolayısıyla yanık alanın en erken 577 yılında olmuş olduğunu ve Dara'da (Anastasiopolis) Roma hâkimiyetinin en az 577 yılına kadar sürmüş, Sasani hâkimiyetinin de en erken 577 yılında gerçekleşmiş olduğunu belgeler mahiyettedir. Bu sebeple hem özet hem de sonuç bölümünde kentin kuruluş ve yükseliş sürecini yaklaşık 70 yıl (507-577) olarak değerlendirdik. Sikkeler hakkında araştırmalar devam etmektedir. Sikkelerin okunmasında yardımcı olan Doktora (PhD) öğrencisi Arkeolog Hasan MENTEŞE'ye teşekkür ederim.

⁸⁰ Mitchell 2016: 595.

⁸¹ Sasani İmparatoru IV. Hormozd'un komutanı Bahram tarafından tahttan indirilip yerine tahta geçmek isteyen IV. Hormozd'un oğlu II. Khusrau hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Theophylactus, Chronicle: 4.1.1-3.12.

⁸² Sasani İmparatoru II. Khusrau (590, 591-628) ve Roma İmparatoru İmparator Mauricius (582-602) dönemi münasebetleri için bkz. Tezcan 2006: 154-157.

⁸³ II. Khusrau Roma İmparatoru Mauricius'un tahta geçmesi için yardım etmesi karşılığında Dara (Anastasiopolis) dışında Martyropolis ve Armenia'yı da Romalılar'a verecekti. Bkz. Theophylactus, Chronicle: 4.13.24. Ayrıca, farklı bir kaynak olan Ermeni vakayiname yazarı Sebeos, II. Khusrau'nun Mauricius'a toprak iadesini şu şekilde aktarmaktadır: "Nusaybin ve civarı, Ağrı Dağı'na kadar olan Armenia bölgesiyle birlikte, Dvin kenti, Van Gölü ve Gürcistan'dan Tiflis'e kadar olan bölge Romalılara bırakılıyordu." Bkz. Sebeos, Chronicle: 76, 84.

olmuştur⁸⁴.

7. yüzyıla gelindiğinde Roma'da iç karışıklıklar oluşmaya başladı ve 602 yılında Mauricius (582-602) yerine Phocas (602-610) imparator ilan edilerek Mauricius (582-602) öldürüldü⁸⁵. Mauricius'un ölümü (602) sonrası tahta çıkan Phocas'ın (602-610) tahta çıkmasının hemen ardında Mesopotamia'daki karargâhında Magister Militum⁸⁶ Narses, Mauricius'un oğlu Theodosius'u (590-602) destekleyen bir isyana öncülük etti. Sasani İmparatoru II. Khusrau da (590, 591-628) tüm gücüyle Narses'in başlattığı isyanın arkasında durarak doğu cephesini çökertmeyi başardı. 604'te Roma'nın sınır garnizonu olan Dara (Anastasiopolis) kuşatıldı ve Armenia Bölgesi'ndeki Romalı kumandanlar Theodosius'a (590-602) desteklerini bildirdiler. Sasani hükümdarı II. Khusrau'nun (590, 591-628) Roma'ya karşı bu büyük taarruzu 605 ya da 606 yılında Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirmesi⁸⁷ sonrası Anadolu'nun içlerine kadar ilerledi ve bu dönemde Sasaniler, Kappadokia Bölgesi'nin içlerine kadar işgallerini sürdürdü⁸⁸.

607 yılında Doğu'nun önemli istihkâmları olan Theodosiopolis (Erzurum) ve Citharizon (Kotarus) gibi önemli kentlerin Theodosius ve Sasanilerin kontrolüne bırakıldı. Tüm bu durumlar sonrasında Mesopotamia ve Küçük Asya'nın tehlikeye açık hale gelmesi kaçınılmaz bir hal alarak Roma için müstahkem yerler olan Mâridîn/Marde (Mardin), Amida (Diyarbakır), Rhesenia ve Edessa (Urfa) gibi kentler 609 yılına kadar bir bir düştü⁸⁹. 610 yılında tüm bu durumlar sonrasında Phocas (602-610) öldürülerek Afrika eksarhının⁹⁰ oğlu Heraclius (610-641) imparator ilan edildi⁹¹.

İmparator I. Heraclius'un (610-641), 627 yılında Türklerin de desteğiyle Tiflis'i kuşattı ve Zagros Dağları'nı aşarak Ninova yakınlarında Sasani ordusunu yenilgiye uğrattı. Ardından Sasani ve Roma arasında yapılan yeni bir anlaşma ile iki imparatorluk arasında 591'den önce sınır olarak kabul edilen hudutlar yeniden tesis edilerek Roma sınırları Lazica'dan başlayarak Theodosiopolis (Erzurum) ve Citharizon (Kotarus) üzerinden Mesopotamia'daki Dara'ya (Anastasiopolis) ulaşıyordu⁹².

577⁹³ -591 ve 605/606-629 yıllarında Sasaniler'in kontrolünde olan Dara (Anastasiopolis), 639-640 yıllarında İslam fetihleri sırasında Arapların kontrolüne girmiştir⁹⁴. Arap ilerleyişine hem Roma hem de Sasani İmparatorlukları dayanamayarak Sasaniler, Mesopotamia'daki topraklarından vazgeçerek ana toprakları olan Zagros Dağları'na çekilmiş, Roma ise doğu toprakları dışında Anadolu topraklarında yapmış olduğu çetin savaşlardan kısmen başarılı sonuçlar alarak Anadolu Toroslar'ı ve Karadeniz'de Trabzon'dan güneyde Seleuceia'ya (Silifke) kadar ki topraklarını koruyabilmiştir⁹⁵.

⁸⁴ Butcher 2003: 76; Mitchell 2016: 597-598.

⁸⁵ Mitchell 2016: 611-612.

⁸⁶ Ordu komutanı ya da general.

⁸⁷ Bury 1889: 199.

⁸⁸ Ostrogorsky 2011: 78.

⁸⁹ Mitchell 2016: 613.

⁹⁰ Merkez dışındaki uzak vilayetleri yönetmek için genişletilmiş yetkilerle donatılmış vali.

⁹¹ Morrişon 2004: 40.

⁹² Mitchell 2016: 619-620.

⁹³ Bkz. dipnot 79.

⁹⁴ Mundell 1975: 221; Koch 2015: 216-217.

⁹⁵ Mitchell 2016: 629.

5. KENTTE ARAP EGEMENLİĞİ VE KENTİN KISA ORTAÇAĞ SÜRECİ

Dara (Anastasiopolis), İyad bin Günm kumandasındaki İslam orduları tarafından barış yoluyla 639-640 yıllarında fethedilmiştir⁹⁶. Belazeri, İyad bin Günm'ün Cezire Bölgesi olarak geçen bu toprakların fetihlerini şu şekilde anlatır:

"...İyad Amed'i savaşmadan fethetti. Ruha'yı barış yoluyla aldığı gibi... Meyyafarikin'i, Hısn Kefertusa'yı ve Nisibis'i ise savaşarak fethetmişti. Tur Abdin, Mardin Kalesi ile Dara'yı da aynen Ruha gibi sulh yoluyla almıştı. Bütün bu fetihler, Hicretin 19. senesi ve 20. senesinin Muharrem ayının ilk günlerinde olmuştur."⁹⁷.

İbn Fakih el-Hemedani ise İyad'ın Cezire Bölgesi olarak da geçen bölge şehirlerinin fethini şu sözlerle özetler:

"Zühri dedi ki: Ömer bin Hattab döneminde İyad bin Günm tarafından Cezire'de fethedilmeyen bir karış toprak bile kalmadı: Harran, Rakka, Karkisya, Mardin kalesi, Dara, Karadi, Bazbedi ve Erzun... Bütün bu yerler o günlerde fethedildi."⁹⁸.

639-640 yıllarında Dara (Anastasiopolis) ve çevresi Müslümanların eline geçtikten sonra Dara (Anastasiopolis) hakkındaki bilgilerin oldukça azaldığını görmekteyiz. Dara'nın (Anastasiopolis) İslam orduları tarafından fethinden sonra da bazı kaynaklarda Nusaybin'in (Nisibis) fethedildiği; ancak Dara (Anastasiopolis) ve Sincar (Şengal) gibi kentlerin Halife Ali'nin ölümü sonrası İbrahim bin Eşter tarafından fethedildiği de düşünülmektedir⁹⁹.

Dara'nın (Anastasiopolis) İslamiyet'in gelişinden kısa bir süre sonra hala ikamet edilen bir yerleşim olduğunu, Halife Abdülmelik bin Mervân zamanında (685-705) Hariciler olarak bilinen halklardan Safariye kolunun emiri Salih bin Müserrih tarafından 695 yılında Cezire valisi Muhammed bin Mervan'ın Dara'da (Anastasiopolis) bulunan atlarına el koyup bir isyan çıkarması ve Müslümanlar arasında ayrılıkçı hareketlerde bulunmasından anlamaktayız¹⁰⁰. Ayrıca, son yıllarda yapılan kazılar sırasında Dara (Anastasiopolis) nekropol alanındaki mezarlarda bulunan Arapça yazılı Abbasi Dönemi'ne (750-1258) ait sikkeler¹⁰¹ ve Güney Surun kuzeyinde yapılan kazılarda ele geçirilen Emevi-Abbasi Dönemi seramik parçalarından¹⁰² yerleşimin bir anda kesilmediği de anlaşılmaktadır.

842 yılında ortaya çıkan bir ayaklanmanın Nisibis (Nusaybin), Amida (Diyarbakır) ve Dara (Anastasiopolis) gibi şehirlerde baş göstermesi ve ayrıca 10-11. yüzyılda Mardin (Mâridîn/Marde) ve Nisibis (Nusaybin) şehirlerinin eşit öneme sahip olması yanı sıra

⁹⁶ Hicri 19 senesi sonlarında ve Hicri 20 Muharrem'inin başlarında (21 Aralık 640) tarihi için bkz. El-Belazuri: 252. Abdülgani Efendi ise bu tarihi Hicri 18, Milat 639 olarak vermektedir. Bkz. Efendi 1999: 6.

⁹⁷ El-Belazuri: 180.

⁹⁸ İbnü'l Fakih: 132.

⁹⁹ Taberî: VI. 92.

¹⁰⁰ Bu isyan hakkında detaylı bilgi için bkz. Erkoçoğlu 2006: 259-272.

¹⁰¹ Burada ele geçen sikkelerin bir tanesinde 742 tarihi okunmaktadır. Ayrıca, bu sikkelerden birinde Abbasi Dönemi idarecilerinden Abdullah Muntasır Billah yazısı da okunmuştur.

¹⁰² Henüz yayınlanmamış olan bu seramik buluntular tarafımda doktora tezi kapsamında veya ayrı bir makale başlığı altında ele alınacaktır. Bu seramik grubu Hellenistik, Roma ve ardılı dönemlerde oldukça yoğun olarak kullanılmış "Brittle Ware" ya da Türkçe karşılığı "Gevrek Mallar" olarak adlandırılan seramiklerdir. Genel olarak bkz. Vokaer 2010: 605-627. Bu türün 7-8. yüzyıla tarihlenen Emevi-Abbasi seramik buluntuları için bkz. Vokaer 2010: 607, Fig. 1.

Dara'nın da (Anastasiopolis) Mardin (Mâridîn/Marde) ve Nisibis'e (Nusaybin) göre hem güç hem de ticari açıdan daha önemli bir avantaja sahip olması gibi durumlar, Dara'nın (Anastasiopolis) zaman zaman eski önemini koruduğunu gösteren önemli detaylardır¹⁰³.

Suriyeli Michael¹⁰⁴, 8-11. yüzyıllar arasında Dara'nın (Anastasiopolis) bir metropolitan merkezi olduğunu ve metropolitanlıkların dönemlere göre isimlerini vererek Dara'nın (Anastasiopolis) Ortaçağ içerisinde de önemli bir yerleşim yeri olduğunu aktarmaktadır¹⁰⁵. Kazılarda ele geçmiş olan seramik buluntularda özellikle bu dönemde ciddi anlamda yerleşimin olduğunu kanıtlar niteliktedir¹⁰⁶.

12. yüzyıl, özellikle bölgede Musul ve Artuklu Atabeylikleri arasında savaşların olduğu bir dönemdi. 1130 yılında Musul Atabeyi İmadüddin Zengi, Artuklular ile yapılan savaş sonucunda Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirmiştir¹⁰⁷. 1130 yılı sonrası Musul Atabeyi İmadüddin Zengi ile Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin iyi ilişkiler kurarak birlikte hareket etmeye başladılar¹⁰⁸. Musul Atabeyi İmadüddin Zengi'nin 1146 yılındaki ölümü ile oğlu Seyfettin Gazi, 1147 yılında babası ile Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin arasındaki anlaşmayı bozup Diyarbakır üzerine yürüyerek yolundaki ilk hedef olan Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin'e bağlı olan Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirdi¹⁰⁹. 1150 yılında ise Dara (Anastasiopolis), Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin tarafından kuşatılıp alındıktan sonra 1154 yılında Nadjm ed-Din Alpi'nin girişimleri ile kısa sürede Mardin Beyliği'ne bağlandı. Dara'nın (Anastasiopolis) Nisibis (Nusaybin) ve güneydeki ovalar yanı sıra Cezire ve Musul'dan gelecek saldırılara karşı stratejik konumu sebebiyle savunma oluşturan önemli bir kent olduğu Ortaçağ'da da görülmektedir¹¹⁰. Ayrıca, Romalıların Ortaçağ içerisinde Dara (Anastasiopolis) ve çevresinden hiçbir zaman vazgeçmediği görülür. Roma, 10. yüzyıldan Türklerin Anadolu'ya gelişine kadar ki dönemde, Müslüman ordularıyla kısmi başarılı savaşlar sonucunda birçoğu günlük toprak kazanımları elde etse de daha öteye gidememiş, bu yüzden Dara (Anastasiopolis) ve çevresinde de önemli bir etkiye sahip olamamıştır¹¹¹. 12. yüzyıl sonrası Dara (Anastasiopolis) hakkındaki tarihi bilgiler oldukça kısıtlı olup 14. yüzyıl gezgini İbn Battuta'nın Dara'yı (Anastasiopolis) ziyaretinde kentin bir harabe ve terk edilmiş bir yerleşim olduğu bilgileri mevcuttur¹¹². Ortaçağ süreci dışında Yeni Çağ gezginlerinden J.B. Tavernier'de 17. yüzyılda gezmiş olduğu Dara (Anastasiopolis) hakkında bir zamanlar büyük bir kent olan bu yerde kilise ve sarnıç yapılarına ait izler olduğundan bahsetmekle birlikte kentin dönemi içerisinde Süryanice Karasera olarak adlandırıldığını aktarmaktadır¹¹³.

6. SONUÇ

Dara (Anastasiopolis), Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölündüğü 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl boyunca batıda neredeyse tüm hâkimiyetini yitirdikten sonra tamamen doğuya yönelerek Sasani sınırındaki mevcut topraklarını koruyup mümkün olabildiğince eski

¹⁰³ Sinclair 1989: 384.

¹⁰⁴ 12. yüzyılda yaşamış Süryani din adamı.

¹⁰⁵ Chabot 1963: III. 451-473.

¹⁰⁶ Özügül 2012: 638-641; Özügül 2016: 86-88, Şekil 1-40.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr: 39.

¹⁰⁸ İbn Şeddâd: 555-556.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr: 123.

¹¹⁰ Sinclair 1989: 389. Ayrıca, kazılarda ele geçen seramik malzemelerden de Dara'da Ortaçağ boyunca yoğun bir yerleşimin olduğunu söylemek mümkündür. Bu konu hakkında genel olarak bkz. Özügül 2012; Özügül 2014; Özügül 2016.

¹¹¹ Abu'l Farac: 259-260, 265, 268.

¹¹² İbn Battuta: 104.

¹¹³ Tavernier 1713: 233.

kazanımlarını yeniden almak istediği bir dönem olan 6. yüzyılın hemen başlarında kurulmuştur. Kent hakkındaki en eski kaynak, Parth Kralı I. Arsakes'in (MÖ 250-247) kenti kurmuş olduğu yönündedir. Son yıllarda yapılan kazılarda ele geçen; fakat henüz yayınlanmamış olan özellikle birçok seramik buluntu da kentteki yerleşimin Hellenistik Dönem (MÖ 330-30) içlerine kadar gittiğini göstermektedir¹¹⁴. Mevcut kazılarda bugüne kadar kentin erken dönemlerine ilişkin yayınlar neredeyse yok denecek kadar azdır. 1986'dan beri çok kısıtlı bütçe ve diğer farklı sebeplerden dolayı kazı çalışmaları uzun aralıklarla süren Dara (Anastasiopolis) hakkındaki bilgilerimiz çoğunlukla tarihi verilere dayanmaktadır. Tarihi bilgilerden Roma birliklerinin ihtiyacını karşılama görevini gördüğüne yönelik ifadelerin arkeolojik karşılığı son yıllarda artan kazı çalışmaları ile daha da netleşecektir. I. Anastasius (491-518) tarafından bir garnizon olarak yeniden dizayn edilen ve bugün yüzeyde görülen tüm kalıntılar, I. Anastasius (491-518) ve ardılları dönemine ait olduğu şeklinde yorumlanmaktadır¹¹⁵. Kentin garnizon olma süreci ve olduktan sonraki süreci hakkında antik yazarlardan çok fazla sayıda bilgi alınmaktadır. Garnizon olarak kuruluşu itibarıyla bir kale olması dışında aynı zamanda kiliseleri, sütunlu caddeleri, büyük tahıl ambarları, su depolamak amaçlı yapılmış sarnıçları ve konutlarıyla tam manasıyla bir şehir olan Dara (Anastasiopolis), kendini ve batısında yer alan diğer merkezleri olabildiğince savunmaya yetecek nüfusa da dönemi içinde sahipti. Bu sebeple mevcut kalıntılar ışığında kentin garnizon olma sürecinde Sasani saldırılarına direnebilecek istihkâmlarının yeterli olduğu görülmektedir. Öyle ki garnizon olarak kuruluşundan yaklaşık 70 yıl sonra Sasaniler tarafından ele geçirilen Dara (Anastasiopolis), 6. yüzyıl başlarından üçüncü çeyreğine kadar mükemmel bir direniş göstermiş ve bu süreçte Roma özellikle doğu sınırlarında rakibi Sasaniler'e karşı çoğunlukla üstün gelmiştir. Dara (Anastasiopolis), 6. yüzyıl sonlarında yeniden Roma'nın bir garnizonu olmuşsa da 7. yüzyıl ilk yarısında devam eden Sasani baskınları ve ardından gelişen Arap akınları ile kent, yüksek oranda garnizon olma özelliğini kaybetmiştir. 7. yüzyıl ortalarında Arapların himayesine giren kent, ardılı yüzyıllar boyunca 6. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu'nun Mesopotamia'daki son direniş noktası olma özelliğinden uzak; ama yine de zaman zaman önemli bir istihkâm, zaman zaman bir metropolit, zaman zaman da komşuları Nisibis (Nusaybin) ve Mardin (Mâridîn/Marde) gibi bir ticaret merkezi olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Abu'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Ö.R. Doğrul (çev.), Ankara, 1999.

Agapius, *Kitab Al-Unvan (Histoire Universelle)*, A.A. Vasil'ev (çev.) Paris, 1912.

Ammianus, *Rerum Gestarum*, J.C. Rolfe (çev.), London, 1964.

Cassius Dio, *Historia Romana*, E. Carry (çev.), London, 1954.

El-Belazuri, *Fütuhu'l Buldan: Ülkelerin Fetihleri*, M. Fayda (çev.), Ankara, 2002.

¹¹⁴ Arkeolojik kazı çalışması Mardin Müze Müdürlüğü tarafından oluşturulmuş bir ekip tarafından sürdürülmektedir. Ayrıca, yeni bulgular ile oluşturulacak tez, makale ve kitap yapmaya yönelik yayın çalışmaları da devam etmektedir.

¹¹⁵ Ahunbay 1991: 391-397; Ahunbay 2017: 10.

Ephessoslu John, Chronicle *Chronicle (The Third Part of the Ecclesiastical History of John, Bishop of Ephesus)*, W. Cureton (çev.), Oxford, 1853.

Evagrius, *The Ecclesiastical History of Evagrius*, J. Bidez - L. Parmentier (çev.) Londra, 1898.

Iustinus, *Epitome Historiarum Philippicarum Trogi Pompeii*, Justino, Marco Juniano, Floro, Lucio Anneo, Romanorum, Rubeus, Ioannes (çev.), Biblioteca de la Universidad de Sevilla, 1494.

İbn Battuta, *Travels in Asia and Africa 1325-1354*, H.A.R. Gibb (çev.), New York, 1929.

İbn Şeddâd, *El-A'lâk el-Hatîra fî Zikr Ümerâ eş-Şâm ve el-Cezîre*, Y.Z. Abbâre (çev.), Dımaşk, 1991.

İbnü'l-Esîr, *El Kâmil fi't-Târih*, E.F.A. Kâdi (çev.), Beyrût, 2006.

İbnü'l Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, Yûsuf el-Hâdi (çev.), Beyrut, 1996.

Joshua, Chronicle *Chronicle (The Chronicle of Joshua The Stylite)*, W. Wright (çev.), Amsterdam, 1968.

Malalas, Chronicle *Chronicle (The Chronicle of John Malalas)*, E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott (çev.), Melbourne, 1986.

Marcellinus Comes, Chronicle *Chronicle (The Chronicle of Marcellinus: A Translation and Commentary)*, B. Croke (çev.), Sydney, 1995.

Menander, Protector *History of Menander the Guardsman*, R.C. Blockley (çev.), Liverpool, 1985.

Procopius, De Aedificiis *De Aedificiis (Buildings)*, H.B. Dewing (çev.), London, 1954.

Procopius, Peri Ton Polemon *Peri Ton Polemon (History of the Wars)*, H.B. Dewing (çev.), London, 1961-1962.

Sebeos, Chronicle *Sebeos Chronicle (The Armenian History Attributed to Sebeos)*, Liverpool, 1999.

Taberî, *Târîhu't-Taberî (Tarîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk) I-VI*, E.C.M.B. Cerîr (çev.), Beyrût, 1988.

Theophylactus, Chronicle *Chronicle (History)*, M. Whitby - M. Whitby (çev.), Oxford, 1986.

Zachariah, Chronicle *Historia Ecclesiastica (The Syriac Chronicle Known as that of Zachariah of Mitylene)*, J.B. Bury (ed.), F.J. Hamilton, E.W. Brooks (çev.), London, 1899.

Zosimus, *Historia Nova*, L. Mendelssohn (ed.), Leipzig, 1887.

Modern Kaynaklar

Ahunbay, M. 1991 "Dara-Anastasiopolis 1990 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*

XIII/1, Ankara: 197-203.

Ahunbay, Z. 2017 “Ayatekla, Binbirkilise ve Dara’da Korumaya Yönelik Çalışmalar”, T. Saner – B. Ar – G. Mater (eds.), *Metin Ahunbay İzinden Ayatekla, Binbirkilise ve Dara/Anastasiopolis Araştırmalarından Özel Konular*, İstanbul: 9-28.

Almaç, U. 2017 “Mardin-Dara ve Mersin-Silifke-Ayatekla (Meryemlik) Ören Yerlerinde Su Yapılarına İlişkin 2013-2014 Yıllarında Yürütülen Çalışmalar”, T. Saner – B. Ar – G. Mater (eds.), *Metin Ahunbay İzinden Ayatekla, Binbirkilise ve Dara/Anastasiopolis Araştırmalarından Özel Konular*, İstanbul: 57-74.

Băjenaru, C. 2010 *Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian*, Cluj-Napoca.

Baydur, N. 1982 *İmparator Iulianus*, İstanbul.

BİKE I, 2017 *Batman İli Kültür Envanteri I (Merkez-Kozluk-Sason)*, G. Kozbe (ed.), Batman Valiliği, Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Batman.

BİKE III, 2017 *Batman İli Kültür Envanteri III (Hasankeyf)*, G. Kozbe (ed.), Batman Valiliği, Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Batman.

Boran, A. 2005 “Kozluk’taki Kaleler”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 14*, Erzurum: 23-37.

Bury, J.B. 1889 *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene 395 A.D. to 800 A.D.*, London.

Butcher, K. 2003 *Roman Syria and the Near East*, M. Greenberg (ed.), London.

Can, B. – N. Erdoğan 2014 “Dara, Bizans-Sasani Sınırında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları”, *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, H. Kasapoğlu - M.A. Yılmaz (eds.), Ankara: 347-371.

Capizzi, C. 1969 “L’Imperatore Anastasio I (491-518)”, *Orientalia Christiana Analecta 184*, Roma: 216-221.

Chabot, J.B. 1963 *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d’Antioche (1166-1199) Tome I-IV*, Paris.

Collinet, M.P. 1924 “Une ‘Ville Neuve’ Byzantine en 507: La Fondation de Dara (Anastasiopolis) en Mesopotami”, *Histoire du Bas-Empire, De L’Empire Byzantin et de L’Orient Latin, Premiere Partie*, M.G. Schlumberger (ed.), Paris: 55-60.

Croke, B – J. Crow 1983 “Procopius and Dara”, *Journal of Roman Studies 73*: 143-159, Pl. XI-XII.

Croke, B. 1984 “Marcellinus on Dara: A Fragment of His Lost. De Temporum Qualitatibus et Positionibus Locorum” *Phoenix 38.1*: 77-88.

Crow, J. 2013 “Fortifications and the Late Roman East: From Urban Walls to Long Walls”, A. Sarantis – N. Christie (eds.), *War and Warfare in Late Antiquity*, Leiden-Boston: 397-432.

Crow, J. 2017 *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, P. Niewohner (ed.), London: Oxford.

Demir, M. – M. Keçiş 2017 “Nisibis at the Border of Romans and Sasanians between the Third and Fifth Centuries AD.”, TAD 36/62: 1-29.

Dignas, B. – E. Winter 2007 *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge.

Efendi, A. 1999 *Mardin Tarihi*, Ankara.

Ergin, G. 2013 *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*, İstanbul.

Erkoçoğlu, F. 2006 *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi (65-86/685-705)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Ersoy, T. 2015 “Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları Arasında Akdedilen Dara Antlaşması'ndaki İktisadî Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *History Studies International Journal of History* 7/2: 33-45.

Fraser, J.B. 1842 *Mesopotamia and Assyria, from the Earliest Ages to the Present Time with Illustrations of Their Natural History*, New York.

Gabriel, A. 1940 *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris: De Boccard.

Goldsworthy, A. 2000 *Roman Warfare*, London.

Greatrex, G. 1998 *Rome and Persia at War 502-532*, Leeds.

Greatrex, G. – N.C. Lieu 1991 *The Roman Eastern Frontier and The Persian Wars II A.D. 363-630*, London.

Gregory, S. 1997 *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier Vol. 1*, A.M. Hakkert (ed.), Amsterdam.

Honigmann, E. 1951 *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VIe siècle*, Louvain.

Kaçar, T. 2006 “Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Düşüşü”, İ. Özcoşar - H.H. Güneş (eds.), *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006*, İstanbul: 129-138.

Kayaalp, E.K. – N. Erdoğan 2017 “Recent Research on Dara/Anastasiopolis”, E. Rizos (ed.), *New Cities in Late Antiquity: Documents and Archaeology*, Turnhout: 153-175.

Koch, G. 2015 *Türkiye'deki Geç Antik Dönem Önemli Merkezleri ile Birlikte Erken Hıristiyan Sanatı*, A. Aydın (çev.), İstanbul.

Kozbe, G. vd. 2017 “Batman İl Sınırları İçinde Kalan İlisu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XXXVIII/1*, Ankara: 389-406.

Kütük, A. 2013 “Bizans İmparatorluğu’nun Alternatif İstihkâm Şehri: Dara (Anastasiopolis) Kuruluşu ve Günümüze Kadarki Durumu” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi VIII/2*, Elazığ: 69-85.

Lawrence, A.W. 1983 “A Skeletal History of Byzantine Fortification”, *The Annual of the British School at Athens* 78: 171-227.

Lightfoot, C.S. 1990 “Trajan’s Parthian War and the Fourth-century Perspective”, *Journal of Roman Studies* 80: 115-126.

Lillington-Martin, C. 2013 “Procopius on the Struggle for Dara in 530 and Rome in 537-538: Reconciling Texts and Landscapes”, A. Sarantis – N. Christie (eds.), *War and Warfare in Late Antiquity*, Leiden-Boston: 599-630.

Martin, C. 2006 “The Battle of Dara July AD 530”, (Ed. İ. Özcoşar-H.H. Güneş), *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006*, İstanbul: 139-150.

Millar, F. 1993 *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, London.

Mitchell, S. 2016 *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, T. Kaçar (çev.), Ankara.

Morrisson, C. 2004 *Le Monde Byzantin I*, Paris.

Mundell, M.C. 1975 “A Sixth Century Funerary Relief at Dara in Mesopotamia”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 24: 209-227.

Nicholson, O. 1985 “Two Notes on Dara”, *American Journal of Archaeology* 89: 663-671.

Ostrogorsky, G. 2011 *Bizans Devleti Tarihi*, F. Işıltan (çev.), Ankara.

Ökse, T. vd. 2018 *Ilısu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri/Salvage Excavations in The Construction Area of The Ilısu Dam III: Roman Empire Period and Middle-New Ages Sites*, A.T. Ökse - N. Erdoğan (eds.), Mardin.

Özügül, A. 2012 “Dara Kazıları Seramik Buluntuları: Ön Rapor”, Z.D. Gökalp - N. Çöl - Z. Ertuğrul - S. Alp -H.Yılmazyaşar (eds.), *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 19-21 Ekim 2011*, Cilt 2, Eskişehir: 637-643.

Özügül, A. 2014 “Dara (Anastasiopolis) Sırsız Seramikleri”, M.A. Eser - E.B. Fataha - G. Koyun (eds.), *Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 18-20 Ekim 2012*, Cilt 2, Sivas: 651-661.

Özügül, A. 2016 “Dara Kazıları Tek Renk Sırlı, Sgraffito ve Champlevé Seramikleri”, N. Dalkılıç - F.M. Halifeoğlu - C. Koca (eds.), *Prof. Dr. Metin Ahunbay ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Mimarlık Tarihi Araştırmaları*, Diyarbakır: 79-89.

Palmer, A.N. 2012 *The Greek Inscriptions of Dara*, University of Münster.

Parla, C. 2005 “Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22/1, İstanbul: 57-84.

- Pollard, N. 2003 *Soldiers, Cities, and Civilians in Roman Syria*, The University of Michigan.
- Rist, J. 2004 “Der Bau der Oströmischen Stadt Dara (Anastasiopolis): Überlegungen zum Eigengut in der Kirchengeschichtedes Ps.-Zacharias Rhetor”, M. Tamcke (ed.), *Syriaca II*: 243-266.
- Rubin, B. 1960 *Zeitalter Iustinianus I*, Berlin/Boston De Gruyter.
- Sağlamtimur, H. 2014 “Dicle Kıyısında Geç Roma Dönemine Tarihlenen Bir Kale ve Nehir Limanı”, *TINA Denizcilik Arkeoloji Dergisi* 2: 28-39.
- Semiz, N. 2017 “Dara/Anastasiopolis Antik Kenti Araştırmaları Kapsamında Bir Belgeleme Çalışması: Kaya Mezarı”, T. Saner – B. Ar – G. Mater (eds.), *Metin Ahunbay İzinden Ayatekla, Binbirkilise ve Dara/Anastasiopolis Araştırmalarından Özel Konular*, İstanbul: 41-56.
- Sinclair, T.A. 1989 *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, Havertown.
- Stein, E.E.A. 1919 *Studien zur Geschichte des Byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II u. Tiberius Constantinus*, Stuttgart.
- Stein, E. 1968 *Histoire du Bas-Empire. Tome II, De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Amsterdam.
- Tavernier, J.B. 1713 *Voyages de Monsieur Jean-Baptiste Tavernier, écuyer, baron d'Aubonne, en Turquie e, en Perse, et aux Indes*, Paris.
- Tezcan, M. 2006 “VII. Yüzyıl Başlarında Doğu Roma-Sasani İlişkileri ve Mardin'in Sasanilerce Zaptı (607)”, İ. Özcoşar - H.H. Güneş (eds.), *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006*, İstanbul:151-168.
- Ünal, E. 2018 “Tarihi Coğrafya”, A.T. Ökse - N. Erdoğan (eds.), *Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri/Salvage Excavations in The Construction Area of The Ilisu Dam III: Roman Empire Period and Middle-New Ages Sites*, Mardin: 397-406.
- Vokaer, A. 2010 “Cooking Wares An Ancient Syria (First to 10th Centuries AD): Reconstructing the Production Contexts from the Consumption Sites”, *Archaeometry* 52/4: 605-627.
- Weiskopf, M. 1993 “Dara”, E. Yar-Shater (ed.), *Encyclopedia Iranica VI*, California: 671-672.
- Whitby, M. 1986 “Prokopius Description of Dara”, P. Freeman - D. Kennedy (eds.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, Oxford: 717-735.
- Zanini, E. 2003 “The Urban Idealand Urban Planning in Byzantine New Cities of the Sixth Century AD”, L. Lavan - W. Bowden (eds.), *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*, Leiden: 196-223.

İnternet Kaynakları

URL 1

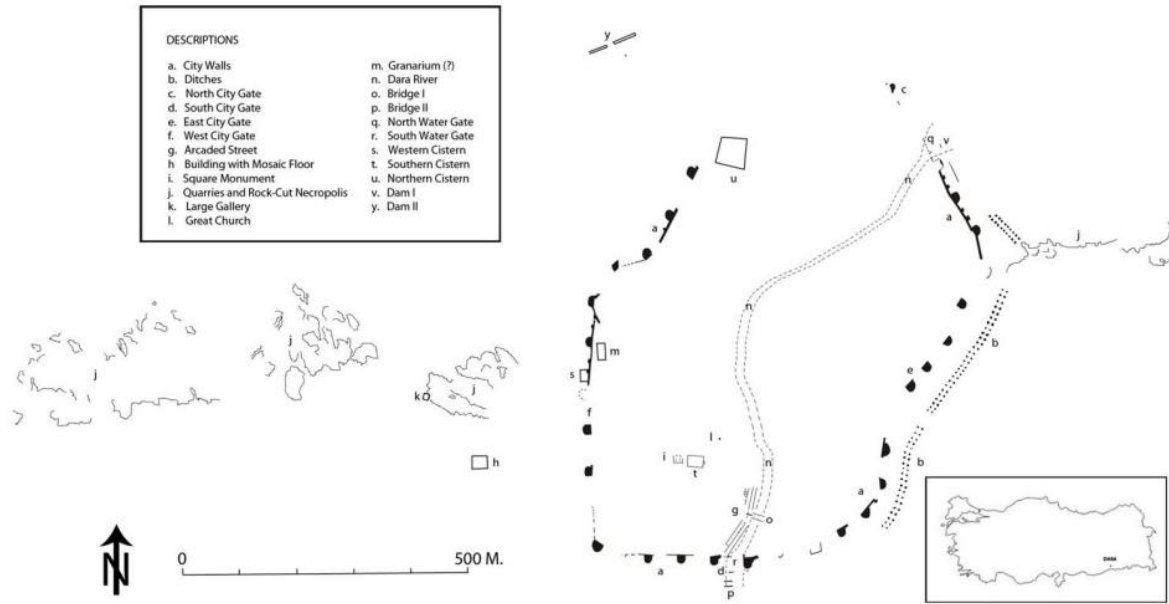
https://la.wikisource.org/wiki/Epitoma_Historiarum_Philippicarum_Pompeii_Trogi/XLI

URL 2 <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans41.html>

URL 3 <https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Menander6-1.pdf>

URL 4 <https://archive.org/details/A335117/page/n15>

URL 5 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5628

Resim 1: Dara planı (Mardin Müzesi Arşivi)

Resim 2: Zemin döşemesi olarak kullanılmış mozaik üzerindeki yazıt (Mardin Müzesi Arşivi)

Resim 3: Dara Güney Sur genel bir bakış (Mardin Müzesi Arşivi)

Resim 4: Olası I. Iustinianus Dönemi (527-565) eklemesi: günümüze gelmemiş olan sur üstündeki mazgallar ve seyirdim yerinin 20. yüzyıl başları görünümü (1911 tarihli G. Bell arşivinden; Erişim adresi: http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5628)